

ЛАВРСЬКЕ СЕЛО ЧОПОВИЧІ: ІСТОРІЯ ФАЛЬШИВОГО ДВОРЯНСТВА

По обидва боки ріки Уші (Ужі), неподалік від Овруча та Коростеня, на території історичного київського Полісся розташовувалася місцевість Заушшя. Унаслідок татарських набігів XV–XVI ст. вона значно обезлюдніла. Відтак, тут з'явилися захисники рідного краю. Серед них — дружинник, зем'янин Василь Миткевич. Він отримав у Заушші на початку 1550-х рр. с. Меленевичі та «вислужену» частину Тупачоловської землі разом із островом Капунний. Василю видали королівській привілей, і вся земля стала його власністю.

1552 р. майже всі безлюдні (пусті) селища на київській землі вже належали панам і боярам. Траплялися й такі, «де, мабуть, сидить одна людина. Але ці люди не селяни, які володіють маленькими наділами, а господарі, котрі мають значну ділянку землі; така ділянка згодом могла обернутися цілим маєтком, який жалували королі зем'янину»¹. Тому в «Описі Київського замку 1552 р.» «у Вовруцькій волості» вказані не конкретні назви сіл, а загальна назва — с. Заушане².

Друга половина Тупачоловської землі належала київському Микільсько-Пустинному монастирю, ченці якого згодом «за 1,5 кадки меду за кожний рік» здавали в оренду свою частину Василю Митковичу. Спочатку він, тепер уже Меленевич-Тупачоловський, платив ченцям «по півтори кадї меду прісного». Пізніше на його прохання «овруцький отаман Железко» дозволив Василю віддавати замість меду 5 кіп грошей литовських³.

У восьми верстах від с. Меленевичі знаходилося с. Чоповичі, яке належало Києво-Печерському монастирю. Це була єдина власність лаври в Заушші. Поселення, мабуть, там виникло не відразу, бо в «Описі Київського замку 1552 р.» серед сіл Печерського монастиря в київському Поліссі зазначені тільки села «по Тетереви: Вышевичи, именье Шибеное, Забудчи, завоеваны тых часов от татар». Села Чоповичі ще немає⁴. Також і в «Покажчику до видань Тимчасової комісії для розбору стародавніх актів АПЗР*». Імена географічні немає жодної згадки про нього. Покажчик видано 1882 р., його частини (I–VI) охоплюють період від старо-

* АПЗР — Архів Південно-Західної Росії.

давніх часів до XVII ст. У той же час у ньому згадуються «Меленевици в Заушской волости, село Радомысльского уезда, при впадении рч. Злобыча в Иршу к з[ападу] от Малина». Тут же вміщено посилання на документи, які мають відношення до цього населеного пункту⁵.

Житомирський науковець В. Мойсієнко опрацював та підготував до видання «Актові книги Житомирського гродського уряду» за 1590, 1611 та 1635 рр. Він стверджує, що в жодному із досліджених документів XVI — першої половини XVII ст. не згадуються ні Чоповські, ні с. Чоповичі. Зважаючи на це, припускаємо, що саме ченці Києво-Печерського монастиря в тому місці, де річка Чоповка колись впадала в Иршу, заснували на своїй землі поселення, яке нарекли Чоповичами. 29 травня 1570 р. король Жигимонт II Август підтвердив наступному архімандриту Печерського монастиря Іларіону привілеї на всі лаврські маєтки та видав йому грамоту, «предоставляющую ему право общинного самоуправления и независимость от воеводов киевских с определением повинностей и платежей в королевскую казну»⁶.

За реєстром 1571 р. зауськими боярами названо 56 осіб із Дидковичів, Ходаків, Меленів, Багринців, Іскорості, Бялощиць, Недашок, Вигова й Скуратів. Із цих сіл у разі потреби озброєні мешканці мали йти на війну. Чоповичі в даному переліку не згадуються, хоча Л. Похилевич писав, що Чоповські «как члены княжеской дружины, получившие поместья, обязаны были являться лично, или доставлять определенное число людей на войну; конно и оружно пхати на службу господарскую при воеводе, как их пошлет. Никаких других повинностей они не несли, не подчинялись даже суду княжеских замков и их державцев, судились, или перед лицом самого князя, или его воеводы»⁷. Твердження про Чоповських як дружинників князя спростовується ще одним документом. У «Реєстрі збору людей на військову службу з Київської волості за 1579 р.» зазначено, що зауські бояри поставляли людей із сіл: Ходаки (8 служб), Дидковичі (23), Недашки (6), Білощиці (10). У Дидковичах оселилося найбільше шляхтичів. У Меленях, Каленському й Багринцях вони не мешкали зовсім, бо проживали в Ходаках, де й були приписані⁸.

У «Руській (Волинській) метриці» від 10 квітня 1579 р. є запис, що архімандриту Печерського монастиря Мелентію Хребтовичу дозволено в с. Чоповичі «збудувати замок на власному ґрунті монастиря Печерського»⁹. Монастир від усіх своїх маєтків мав посилати на службу певну кількість людей: «мает [...] человек на конях у зброях посилати», а значить, люди на службу йшли і від лаврського с. Чоповичі.

Київський замок, незважаючи на вольності зауських зем'ян, примушував їх постійно перебувати на місці та тримати на постой різних посланців воєводи. Зауські бояри мусили боронити свої права. Василь

Меленевич очолив делегацію, яка рушила до Києва. «З'явилися особисто до суду дворяни господарські зауські з Ходаків Василь Меленевич Тупачоловський, Богдан Єскович Каленський, Василь Малкович Ходаківський, Іван Юревич Багриновський, Родіон Василевич та Григорій Стефанов з Бялошиць, Артем Ігнатов з Недашкова, Мартин Ігнатов, Усько Петрович з Дидковичів, а Афанасій Гришкович, Лашук Дем'янович із Недашкова»¹⁰. У складі делегації Чоповських не було.

Заушшя вже майже все було заселене шляхтою. 1613 р. були встановлені межі між маєтками шляхтичів Меленевичів, Дидковичів та інших. Чоповські серед них не згадуються, хоча межа, у першу чергу, мала проводитися між ними й Меленевичами. Привертає увагу той факт, що в архівних документах, зареєстрованих у Житомирському та Овруцькому городських судах, зафіксовано багато скарг одних шляхтичів на інших. Але до середини XVII ст. від Чоповських не надійшло жодної скарги на сусідів, які теж не скаржилися на них. І це не тому, що Чоповські були безконфліктні. Просто скарги селян розглядали тільки копні суди, а справи шляхтичів — городські.

Для прикладу розглянемо справу, яка розглядалася в копному суді 2 листопада 1629 р. У ній згадуються прізвища шляхтичів-заушан та зауські села, разом із лаврським маєтком Чоповичі. Цей копний суд зібрався за скаргою селян. «Вирок копного суду» був внесений у документи АПЗР тільки тому, що злодіями виявилися шляхтичі¹¹. У книгах овруцьких за 1632 р. про цей суд сказано, що копа збиралася три рази. Вона розглядала справу про крадіжку меду з бортів селян пана Липлинського та дворян Ходаківських і Каленських. Злодії були невідомі. Для з'ясування всіх обставин викликали свідків. «Мы, Кирик Демидов Ходаковский, [...] Трохим, Кирик Богдановичи, Еско и Василей Трохимовичи Есковичи Каленские, шляхта, земляне его королевской милости воеводства киевского; а мы, з разных сел и местечок подданые их милостей панов своих: з местечка и з громады Хотиновское: Милош войт Хотиновский [...], з села Чопович, з громады Чоповское: Раико Макарович, а Борис, бояре монастыра Святое Пречистое Печерского киевского». І далі: «Подданые его милости пана Липлянского на имя Опанас Омельянович, а Мишко Кононович перед копою, возными и стороною оповедали и жалобу предложили в Залегчизне, Темном бору и Крушниках, где пчолы пана Липлянского поданных выдраны». Опанас недорахувався шість роїв, а Мишко — «три рои пчол». У процесі дізнання з'ясувалося, що крали вночі кілька дворян Каленських. У документі чітко простежується розподіл людей за суспільним станом: пани, дворяни — зауські шляхтичі, бояри монастиря, піддані панів. Імовірно, прізвище «Чоповські» того часу ще не існувало, тому що бояри-старшини в селі,

вибрані громадою або призначені монахами, мали тільки імена й прізвиська.

Масток шляхтичів Меленевських-Тупачоловських згадується в «Тарифі подимної податі» від 3 травня 1631 р.: «*rapowie Mielenscy z maietnosci swey siola Mieleniow*» мають сплачувати 12 злотих податку, по три злотих із кожного зі своїх 4 димів¹². У ньому перераховані всі шляхтичі Заушшя. Прізвища Чоповських серед них немає. Але там же, серед містечок і сіл, які належали Києво-Печерському монастирю, вказано с. Чоповичі з 5 димами: «*Wielebny ociec Piotr Mohila, arcihmandryt Pieczersky Kyiowsky ze wszystkich maietnosci swych cerkiewnych do manastera Pieczerskiego nalezacych [...] z siola Czopowicz: z dymow pieciu po zlotych trzy, z ogrodniow dwu po groszy dwadziescia cztyru*»¹³. Піддани церкви та землі, які вони обробляли, не підлягали юрисдикції міської влади, а підпорядковувалися лише духовенству. Монастир «заводил собственныя небольшие хозяйства на своих древних пустовавших владениях; там работали его монахи, слуги и крестьяне»¹⁴. Так, для потреб лаврської друкарні архімандрит Плетенецький заклав фабрику паперу в монастирській маєтності в Радомислі на річці Тетерів «коштром немалым на подивене в том краю як реч небывалую»¹⁵. Можливо, тоді ж або трохи пізніше будувався й «залізний завод» у Чоповичах.

Десь 1640 р. боярин-старшина з с. Чоповичі віддав заміж свою дочку Тетяну за Уласа, сина шляхтича Кузьми Стретовича Меленевича-Тупачоловського.

Це був єдиний випадок (до 1683 р.), коли Меленевський брав шлюб із Чоповською. Після 1683 р. Стретовичі, як набагато заможніші, одружувалися з чоповками тільки другим шлюбом. У той же час Меленевські породичалися з усіма зауськими шляхтичами не тільки свого куща, але й з Белзями, Виговськими, Концевичами, Злотницькими, Зубовськими, Пашинськими, Тишкевичами, Сингаївськими, Васьковськими, Кернозицькими, Ущাপовськими. Дівчата Меленевські не йшли заміж у сусіднє с. Чоповичі. Це було неможливо, доки Чоповські не отримали шляхетство. Того часу жінка втрачала «честь» і «лишалась права на получение приданого и теряла наследственные имена, когда будучи шляхтянкой, она выходила замуж за человека простого стана»¹⁶. Шляхтич, не втрачаючи свого шляхетства, міг одружитися з селянкою.

Чоповський дав за дочкою грошовий посаг, а не землю. Тоді гроші можна було дістати тільки торгівлею, а зауські селяни могли торгувати. Сплачуючи мито, вони полювали й рибалили, та, маючи борті з бджолами, качали мед. Свої товари продавали в Овручі. Король Жигимонт II Август ще 14 серпня 1571 р. видав привілей на проведення ярмарків і торгів в Овручі: «*przywiley na jarmarki i targi w Owruczu*»¹⁷. Таким чином,

деякі селяни, а особливо бояри-старшини, могли накопичити достатньо великі кошти.

Від батька Кузьми Улас успадкував частину Меленів, а також закладну на частину с. Липляни; від матері Ганни Дидківської — частину Дидковичів. У новій сім'ї з'явилися «живі» гроші, і Улас із дружиною Тетяною змогли придбати багато нових земель у Меленях. Але ні вони, ні їхні діти землі в Чоповичах не мали. Так, 1753 р. нащадок Уласа заповідав своїм дітям у спадок, крім вищезазначених маєтків, «частину села Ходаки, яку присудили Кузьмі від спадку Яцка Ходаківського, і гроші, які забезпечувалися маєтком в Липлянах»¹⁸.

Улас та його двоюрідний брат Семен Борисович Стретович згадуються в документі 1669 р., коли на коронацію короля Михайла Вишневецького прибули зауські шляхтичі. Чоповських серед них не було, як не було їх у жодній делегації заушан, що ходили до суду відстоювати свої права або їздили присягати на вірність кожному новому польському королю. Підтвердженням цього слугують різні документи. У одному з них зазначено, що 13 лютого 1635 р. королю Владиславу IV Вазі на Генеральному сеймі у Варшаві подали чолобитну Семен Дидківський, Іван Білошицький, Борис Недашківський, Михайло Меленевський, Гнат Каленський, Корній Ходаківський, Мират Багриновський¹⁹.

У березні 1654 р. Україна об'єдналася з Московщиною. У відповідь польські війська здійснили ряд рейдів по південних землях України й спустошили всю південну Київщину. Улітку 1655 р. царські війська вирушили на допомогу Б. Хмельницькому. Вони зайняли майже все Литовське князівство зі столицею Вільно. Вірні своїм зобов'язанням перед Польською Коронаю, зауські шляхтичі намагалися примирити Б. Хмельницького з польським королем, але марно. Гетьман мав на меті приєднати правобережні землі до української держави. Дійшла черга й до українського Полісся. Полковники, послані ним, поступово брали міста й села та запроваджували там козацький устрій. Зауська шляхта присягла Короні й була на її боці. Козаки кривдили шляхтичів і тим налаштовували їх ще більше проти себе. 1658 р. «проходящие через Полесие, русския и козацкия войска, нашли, спрятанные в бортном дереве, документы Меленевских и унесли их с собою».

Після Андрусівського перемир'я та «Вічного миру» Заушшя залишилося у складі Речі Посполитої, але Київ із прилеглими землями відійшов до Росії. Києво-Печерська лавра та Микільський монастир підпорядковувалися тепер Московській патріархії. 10 травня 1682 р. король Ян III повідомив львівського єпископа Йосипа Шумлянського: «Подана нам челобитная от подданных из маестностей Печерских Киевских, в уезде Полеском и воеводстве Киевском обертающихся, [...] дабы те маестности

монастыря Киевского Печерского: Радомысль, Городок, села Крымская Рудня, Белки, Оранная, Чеповичи, Зимовище и иные названные со всеми принадлежностями и с подданными их, в уезде Полеском, а в воеводстве Киевском лежачие, к последнему разорению и обнищанию не пришли, вручаем честности вашей [...], покамест Киев к государству нашему не придет». Завдячуючи Печерському монастирю, с. Чоповичі досягло значного розвитку. За королівським привілеєм у липні 1682 р. до маєтностей єпископа львівського Йосипа Шумлянського відійшло «село Чеповичи, в нем церковь, мельница о дву жерновах, железный завод, qm (тобто 120. — Л.Д) дворов». У повітовому м. Радомислі, яке Й. Шумлянський також отримав від Києво-Печерської лаври, було 140 дворів²⁰.

На той час Чоповичами керували старшини, яких призначили ще ченці. Багатства, нажиті монастирем, вони не захотіли втрачати. Єпископ був далеко, і старшини, маючи вже достатні статки, не гаючи часу, почали діяти, щоб стати нарешті незалежними й прибрати до своїх рук монастирські землі, завод та млин. Вони знайшли в м. Люблін потрібну людину, котра посміялася над усіма, хто повірив у байку, вигадану нею, про Чопу з його привілеями ще від «руських князів». Цей чоловік був добре обізнаний в історії. Він знав про пожежу 1529 р. в Берестейському замку, де в писаря Івашка Горностаєвича «в доме господаревом» були заховані, а згодом згоріли всі привілеї шляхти землі київської від попередніх королів²¹. Тому неможливо було ні спростувати, ні довести, чи існував насправді Чоп та чи мав він оті привілеї. Про єдину, знищену 1634 р., гродську книгу за 1581 р. можновладець із Любліна теж знав. Саме на неї і списав усі неіснуючі привілеї Чоповських. Він керував кожним їхнім кроком, порадив їм заручитися свідченнями сусідів-шляхтичів, ніби ті бачили втрачені документи. І Чоповські знаходять по одній людині з Ходаківських, Сингаївських, Пашинських, Каленських і Дидківських. Не будемо гадати, чому вони поставили свій підпис під свідоцтвом, можемо тільки сказати, що Семен Борисович Меленевський зробив це на прохання Уласа, свого двоюрідного брата, чоловіка Тетяни Чоповської.

Люблінець мав широкі зв'язки. Тільки-но 22 грудня 1682 р. Чоповські подали «своє свідоцтво»²², як за його протекцією того ж таки дня з'явилося вже оголошення дворян Чоповських про те, що «во время происходивших смут истреблены были их документы и грамоты, пожалованные от князей русских, литовских и от королей польских»²³. Насправді, це трапилося з їхніми сусідами Меленевськими 1658 р., але Меленевські вже 1663 р. заявили овруцькому урядові про знищені документи та відновили їх²⁴.

Що це були за «втрачені» документи Чоповських, стає зрозуміло з книги «Краєзнавчі праці» Л. Похилевича. «Кроме грамот Александра и

Сигизмунда I, они имеют грамоты Сигизмунда II 22-го июня 1570 и Яна III 18-го марта 1683 г., данные наследникам Чопа [...]. Но были грамоты более древние, пожалованные Чоповцам [...] от достославных русских князей еще во время удельного периода Руси, которые они потеряли под час инкурсий неприятельских: татарских, московских и козацких [...]. Во время восстания Хмельницкого, к коему пристало большинство землян, козаки, заняв Овруцкий повет, истребляли все попавшие к ним документы. Замок овруцкий, в котором хранились гродские книги, был сожжен козаками. Таким образом, в числе прочих пропали документы Чоповских. Потому, во время тяжбы со старостою Ф. Потоцким, старавшимся лишить Чоповских шляхетских прав, Чоповские заявили в 1682 г. в актовые книги счет пропавших документов и представили удостоверение, подписанное всеми их соседями, о том, что последние видели означенные документы; и с этим удостоверением Чоповские отправились отыскивать копии своих документов в метрике коронной. Поиски их оказались успешными, и уже на сеймике 1685 г. они представили копии своих документов и, наконец, добились от короля Иоанна III окончательного признания за ними шляхецкого звания и подтверждения прежних великокняжеских грамот. Эта грамота напечатана в арх[иве] ю[го]-з[ападной] Рос[сии], ч. IV, т. 1, с. 182. В ней выражено: Игнат Чоп показывал королям Александру и Сигизмунду документы, по коим Чоповцы владеют землями»²⁵.

Таким чином, Чоповські отримали дозвіл від польського короля «зробити випис із документів, внесених до книг метрики канцелярії Великого князівства Литовського»²⁶. Саме цей «випис» і був сфальсифікований у Любліні. На це побічно вказує «Руська (Волинська) метрика». У ній немає жодного запису за 20–22 червня 1570 р. Також відсутні будь-які відомості про їхні привілеї протягом всього 1570 р. і до 1683 р. включно. Як тільки був зроблений «випис», документи одразу (!) передали на затвердження королю.

З погляду на наступні події, прокоментуємо звернення Чоповських від 22 грудня 1682 р. до короля Яна III про поновлення їхніх привілеїв. Вони посилалися на те, що під час Хмельниччини згоріли всі гродські книги Овруцького повіту. Через 170 років, 1849 р., при розгляді документів Чоповських на дворянство, з'ясується, що в Овручі 1634 р., а не «во время восстания Хмельницкого», згоріла одна (!) гродська книга за 1581 р. — саме та, на яку посилалися Чоповські. У ній нібито була скарга Чоповських від 23 грудня 1581 р. на архімандрита Мелентія Хребтовича, який посягав на їхні землі.

Зазначимо, що 1634 р. жодних козацьких заворушень на Овруччині не було. Події 1632–1634 рр., навпаки, сприяли миру та спокою в Заушші.

«Смерть Жигимонта III в квітні 1632 р. і вибір його сина Володислава на польського короля прийняли козаки як облегшення. Причинилися до того симпатії бувшого королевича до козаків», які визволили його з московського полону. Військові дії на той час перемістилися далеко на схід від української землі, під саму Москву. «У московській кампанії 1633 р. козаки перехилили перемогу на бік Польщі. 1634 р. вони закріпили за собою білорусько-українські землі, що від польсько-литовської унії осталися під Москвою»²⁷. Тому козаки не могли знищити «архів».

Що стосується сеймику 1685 р., то з АПЗР дізнаємося, що Чоповські «изъявили полную готовность предоставить на сеймике Киевского воеводства доказательства о дворянском происхождении своего рода, но не могли исполнить свое намерение только потому, что сеймик не состоялся». Хоча Л. Похилевич, видно зі слів Чоповських, стверджує, що «на сеймике они в 1685 г. представили копии своих документов и наконец добились от короля Ионна III окончательного признания за ними шляхецкого звания и подтверждения прежних великокняжеских грамот»²⁸. Більше на сеймиках питання про документи Чоповських не ставилося.

Загалом, уся інформація про Чоповських, яку Л. Похилевич 1864 р. використав у своїх працях²⁹, ґрунтувалася на викладенні Чоповськими власної версії про своє походження. Кожний Чоповський вивчив легенду про шляхетство роду «на зубок», і вона передавалася з покоління в покоління. У такому ж вигляді дійшла й до нас. Л. Похилевич не мав жодного сумніву щодо достовірності отриманих даних, тому що Чоповські ще 1857 р. були внесені в «Дворянську книгу Київської губернії». У вступній редакційній статті до першого тому АПЗР³⁰ про українську шляхту (вийшов 1867 р.) були використані матеріали про Чоповських, узяті з праць Л. Похилевича. У самому томі не наведено жодного документа, який би підтверджував шляхетське походження Чоповських, окрім «подтвержденной грамоты» сусідів, яка дійсно існувала.

І пішла гуляти по світу легенда про дворян Чоповських. Згадали її й 1888 р. в «Історико-статистичному описі церков та приходів Волинської єпархії»³¹: «Все дипломы на дворянство околичные шляхтичи получили от великих князей Литовских еще до Люблинской политической унии (след., до 1569 г.) — в XIV, XV и XVI вв. Некоторые из них, напр. Чоповские и Белоцкие, ссылались на грамоты еще более древния, пожалованныя им “от достославных русских князей”, еще во времена удельного периода княжеской Руси».

Спроби підробки документів траплялися в історії Київщини й раніше. Декілька таких випадків зафіксовані І. Новицьким у його «Описі актової книги Київського центрального архіву», яка виходила друком у 1873–1877 рр. Так, до одного випису з книг гродських він робить примітку:

«Последний акт резко отличается от предыдущих и последующих чернилами, более новым почерком и несовременными особенностями изложения. В книге же гродской Луцкой записовой 1664 года, № 2186, где должен бы находиться подлинник его, под 4 числом мая не записано вовсе никакого документа, см. листы 472–475; впрочем и внесен в книги он вовсе не мог быть в этот день, ибо 4 мая 1664 года было воскресенье (*dominica jubilate*)³².

У «Люстрації подимної податі» Київського воєводства від 25 січня 1683 р. зазначені всі зауські пани: Меленські (Меленевські), Дидківські, Каленські, Ходаківські, Недашківські, Скуратівські, Білошицькі, Виговські, Бехи та інші; також вказана кількість димів, з яких вони сплачували податки³³. Меленевські мали платити податок з дум*. Немає тільки «панів» Чоповських. У цій же «Люстрації» (вона складена рівно через рік після того, як Чоповські в січні 1682 р. звернулися до короля про поновлення своїх привілеїв) записано, що Чоповські — це піддані Києво-Печерського монастиря: «...wies Czopowisze, tegoz monastera, ma dymow dwadziescia, zlotych szesc: futor Radkowski, tegoz monastera, ma dymow trzy, zlotych dwa»³⁴. Із 23 димів, розташованих у Чоповичах і на хуторі Радковський, вони сплачували податок у 8 злотих. За документом 1682 р., після підпорядкування Києво-Печерської лаври Москві, Шумлянському відійшло в Чоповичах 120 дворів (один дим складався приблизно з 5–6). Це село було дуже велике, тільки трохи менше за лаврське місто Радомисль, в якому на той час було 140 дворів.

18 квітня 1683 р. з'явилася «подтвердительная грамота» короля Яна III, яка надавала права Чоповським на володіння землями й визначала межі їхніх володінь³⁵. Ще раз звернімося до документа з «Каталогу колекції документів Київської археографічної комісії» від 4 жовтня 1617 р. і співставимо його з іншим. У першому читаємо: «Архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький припиняє всі судові справи з Федором Єльцем і його братами після встановлення меж лаврського маєтку Чоповичі й с. Головки, що належало Єльцям»³⁶. Між Чоповичами та Меленями було всього 8 верст. Місцевість рівна. Між маєтками не було природних кордонів, окрім маленької річки Рубіжниці. Далі межа йшла «сушею аж на Мохнату лозку і Білий камінь»³⁷. За стародавнім звичаєм, сусіди мали закопати по суходолу межові стовбці, щоб уникнути суперечок надалі, і позначити кордон між маєтками. Так зробив колись Василь Меленевич: купивши в Новака ділянку землі «за Товстою волокою, стародавнє Хотиневське селище», він закопав межові стовбці. Між ним і лаврою, як найближчими сусідами, були дружні стосунки — Василь

* Кількість димів деяких шляхтичів на той час ще не була остаточно визначена.

Меленевич навіть подарував Києво-Печерському монастирю свій острів Капунний. Річки Рубіжниці для сусідів було достатньо, щоб визначити межі між Меленями та Чоповичами. Ці кордони не були спірними ані 1613 р., коли встановлювалися межі між Меленями та іншими шляхетськими маєтками, ані 1617 р., коли лавра судилася з Єльцями. Коли ж Чоповські заволоділи 1683 р. Чоповичами, то одразу заходилися розмежовувати свої землі з усіма сусідами.

У другому документі 1683 р. ідеться: «Король Иоанн III-й утверждает за ними (Чоповскими. — *Л.Д.*) земли в таких пределах: начиная от р. Ирши, мимо грунтов меленевских по-над другою речкою Рубежницею, сушею, на Мохнатую лозку и Белый камень выходящую под самую деревню благородных Войнаровских, называемую Войнаровкою; грунта Скуратовских и деревни Липлян; границы благ[ородных] Ельцов и деревни Головки аж до Ирши реки»³⁸. В обох документах ідеться про одне й те саме зауське село — Головки та про його власників Єльців. Зрозуміло, що й лаврський маєток Чоповичі знаходився в Заушші, а не біля Радомисля, як дехто з Чоповських уже сьогодні, намагаючись спростувати історичні факти, стверджує. Вони переконують, що на Поліссі колись існували два села з однаковою назвою, маючи на увазі села Чоповичі та Мелені. Нібито одні села, що належали шляхтичам Чоповським і Меленевським, знаходилися в районі річки Ірші, інші, які належали лаврі, були на річці Тетерів біля Радомисля, бо в одному історичному документі йдеться, що лаврські села лежали на Тетереві, а не на Ірші. Річка Ірша — це приток Тетерева, тому й виникла плутанина з географією. Усі документи, що є в АПЗР, стосуються зауського села Мелені, котре, як і лаврські Чоповичі, знаходилося на лівому березі Ірші³⁹. Ніякі інші Мелені й Чоповичі на Тетереві не існували⁴⁰.

Чоповські вже мали на руках сфабриковані документи. Тепер вони не бажали платити данину єпископу Шумлянському. Розібратися з ними приїхав подільський чесник Самуїл Шумлянський. 30 червня 1683 р. з'явилася скарга дворян Чоповських на нього про те, що той «собрал дворян и слуг, и, наняв отряд казаков из-за Днепра из полков Черниговского и Киевского, напал на Чоповичи. Чоповских из села выгнал, троих из них изувечил, трое детей раздавил лошадыми, их самих ограбил»⁴¹. Це була перша в житті Чоповських, тепер уже дворян, скарга до Овруцького гродського, а не копного суду. Починаючи з цього часу, у судах зареєстровано багато справ, пов'язаних із ними. Через 20 років у своїй скарзі до суду Меленевські напишуть: «По присоединению же Киева к Речи Посполитой за бытность администрации литовского епископа Шумлянского, от поссессии метрополических имений умершего подольского чесника Шумлянского и из подданства освободившись, вы,

г.г. Чоповские, основываясь на какой-то привилегии, наново присланной, вступили в свободное владение лесов, бортного дерева; сделали истцам (Меленевским. — *Л.Д.*) на несколько тысяч злотых убытку»⁴².

Одразу після приєднання Київських монастирів до Московського патріархату церковними землями, які zostалися без монастирських управляючих, заволоділи зауські шляхтичі. Вони вважали їх уже своєю власністю. Меленевські забрали собі колись орендовану в Микільського Пустинного монастиря половину Тупачоловської землі й подарований Києво-Печерській лаврі острів Капунний. Чоповські заволоділи землями, які належали лаврі.

У Києві намагалися перерозподілити зауські церковні землі на свою користь. 1688 р. вийшла постанова сеймику Київського воєводства, в якій делегатам від дворян київського воєводства, котрі відправлялися на сейм до Польщі, наказували «хлопотать о раздаче шляхтичам (крім зауських. — *Л.Д.*) имений, принадлежащих Киево-Печерскому и другим монастырям». Заушани не захотіли ділитися з Києвом численними монастирськими маєтками. Тому й запротестували одностайно Меленевські, Дидківські, Виговські, Ходаківські, Чоповські та інші проти цієї постанови⁴³. Це вперше Чоповські приєдналися до когорта зауських шляхтичів. Урешті-решт, церковні землі так і залишилися за заушанами, котрі на сеймі 1688 р. отримали на них привілеї.

Козацький полковник Семен Палій мріяв про приєднання Правобережжя до Гетьманщини. Він відкрито виступив проти Польщі й закликав на боротьбу з поляками народ усього Правобережжя. Його війська 1687 р. дійшли до Заушшя. І хоча в повсякденному житті зауська шляхта мало чим відрізнялася від звичайних селян, а «їхній побут, обстановка, відносно мала заможність, прихильність до форм життя простого народу, їхня чисельність і відсутність (за малим винятком) підвладного їм закріпаченого народу — усі ці умови надто зближували їх із простими людьми посполитими»⁴⁴, паліївці, знаючи про прихильність шляхтичів до Корони, вважали їх своїми ворогами й боролися з ними. Заушани натерпілися від перебування козаків у своїх домівках і дружно виступили проти них.

4 липня 1703 р. шляхтичі зібралися на свій другий з'їзд для створення ополчення. Цього разу він проходив у маєтку Лучичів-Виговських під Лучинами. Шляхтичі вибрали послів до сейму, короля, гетьманів, до С. Палія; а також начальників ополчення. Із ходаківського куца заушан серед делегатів були: Іван Каленський; Семен, Федір і Лукаш Ходаківські; Федір Недашківський; Костянтин, Василь і Данило Дидківські; Григорій, Федір, Андрій, Роман, Павло та Степан Меленевські. З'їзд постановив: «вимагати притягти до відповідальності старосту овруцького Ф. Потоцького за розрив єдності у воєводстві й за кривди, які він

спричинив тим дворянам, котрі пішли в ополчення»⁴⁵. Чоповських серед делегатів не було, хоча вони мали на руках документи про «дворянство» вже майже 20 років. Знаючи їхнє селянське походження, зауські шляхтичі не вважали їх за справжніх дворян і у своє товариство не прийняли. Тому під час перебування військ С. Палія в Заушші Чоповські не тільки не приєдналися до зауських ополченців, а «некоторые из них находились в козацьем войске; тогда же имущество Меленевских и их самих, в смежности живущих, к разорению приводили». Це відбувалося під керівництвом Регіміана Чоповського, який був на той час овруцьким гродським намісником. Разом із Ф. Потоцьким він підтримав козаків.

Меленевські звернулися до суду із заявою, що Чоповські, «быв долгое время в подданстве Киевского Печерского монастыря, т.е. около 100 лет, как об этом помнят родичи истцов (Меленевских. — *Л.Д.*), никакое вмешательство к вотчинному имению Мелени не осмеливались делать, только некоторый остров (Капунний. — *Л.Д.*) помянутому монастырю предками истцов наделенный, с дозволения тех же монахов как господ и протекторов своих, под присмотром ихним держали, и подать из того острова им отдавали, а теперь насмелились завладеть этим островом». Меленевські, маючи привілей на острів, отриманий на сеймі 1688 р., 1703 р. подали «ходатайство» в Овруч, бажаючи острів «из-под направленного владения (Чоповских. — *Л.Д.*) высвободить и на другие богоугодные заведения в том же воеводстве расположить»⁴⁶. На той час усі православні єпархії в Польському королівстві вже визнали унію.

Чоловіче населення маєтків Меленевських перебувало в ополченні. Відчуваючи безкарність за свої вчинки, Чоповські ще захопили й ту частину Тупачоловських земель, яку Меленевські колись орендували в Пустинного монастиря, а 1688 р. отримали на неї привілей.

Боротьба в Заушші тривала й надалі. До ополченців приєднувалися все нові шляхтичі, прізвища яких ми не бачили в попередньому документі. Серед них були Бехи, Сингаївські, Левківські, Щеніовські, Макаровичі. Не було тільки овруцьких дворян, які піддалися на вмовляння овруцького старости Франціска Потоцького й не тільки не приєдналися до київського ополчення, «в похід проти козаків не ходили», але й «грабували помешкання дворян, які відправилися в похід», та ще й звинуватили всіх дворян київського воеводства «в причинении общественных бедствий»⁴⁷.

Польща нарощувала свої військові сили. І. Мазепа, втягнутий Петром I у війну зі шведами, не зміг допомогти паліївцям, не кажучи вже про те, щоб відібрати в Польщі Правобережжя. Повстання пішло на спад. Щоб визволити Україну з-під влади московського царя, Іван Мазепа уклав союз із шведським королем. Але 1709 р. Петро I під Полтавою розбив шведські війська. Полтавський розгром і польсько-московсько-турецьке

перемир'я залишили Волинь, Київщину, а з ними й Заушшя під владою Польщі ще на довгі десятиліття.

Меленевські намагалися повернути захоплені Чоповськими землі. Самійло Меленевський у вересні 1709 р. подав скаргу до Київського гродського суду про те, що Чоповські несправедливо заволоділи їхніми землями⁴⁸. Овруцький гродський намісник Роман (Регіміан?) Чоповський використав свої зв'язки в судових колах Любліна, щоб узаконити захоплені землі. Заручившись підтримкою зверху, обминаючи нижчі судові ланки, як того вимагав закон, 9 жовтня 1722 р. він звернувся одразу до Люблінського трибуналу з позовом до Меленевських, нібито саме вони привласнили землі Чоповських. Про це засідання Меленевських навмисно не попередили, ще й звинуватили в неявці, щоб без їхньої присутності, адже вони добре знали подробиці «дворянства» Чоповських, пред'явити підроблені документи на землі сусідів. Вирок Трибуналу був на користь Чоповських.

Меленевські 19 грудня 1722 р. звернулися до Любліна, намагаючись оскаржити несправедливе рішення Трибуналу. У скарзі вони писали, що Чоповські, «приноравливаясь к протекции, [...] ненадлежащее какое-то заочное решение взяли, о чем истцам не было известно, и заочно, без соблюдения законного порядка, без позова, запись реляции исходатайствовали в Любельском коронном трибунале, и там сей же час опубликовали». Трибунал не став розглядати скаргу Меленевських і направив її до нижчої інстанції, у Житомир. За рішенням місцевого гродського суду 23 вересня 1723 р. Чоповським вдалося отримати права на «владение именем Чоповичи и оседлость собственную истцов (Меленевских. — Л.Д.), т.е. грунты, леса засвидетельствовать, и за межи переходя, упоминаемый остров захватить»⁴⁹. Згідно з цим же рішенням, у жовтні 1723 р. відбувся третейський суд, який власність Меленевських присудив Чоповським та розмежував Чоповичі й Мелені⁵⁰. На стороні Чоповських на суді виступили Іван Стретович Меленевський (син Уласа й Тетяни Чоповської) та його діти — Роман і Федір. У Меленях відбулося не розмежування, а узаконене рейдерство.

Меленевські не змирилися з втратою земель, і почалася справжня війна. Із позову Миколи Меленевського до Житомирського гродського суду від 28 березня 1724 р. дізнаємося, що під керівництвом Романа і Якова Чоповських, «самых зачинщиков», було захоплено землі й убито четверо Меленевських⁵¹. На суд до Житомира Чоповські не з'явилися. Вони й надалі продовжували кривдити сусідів, погрожуючи навіть забрати в них Мелені. Меленевські, побачивши, що правосуддя на боці Чоповських, звернулися зі скаргою до самого короля, котрий 13 вересня 1731 р. видав наказ, який подаємо майже дослівно, бо в ньому про-

стежувється родів Чоповських, а також видно, що до старих власників Меленей додалися нові, чи-то за шлюбними посагами дівчат Меленевських, чи-то викуплені:

«Вам, г.г. посессорам, совладельцам и прочим, имеющим какое-либо поместье в Чоповичах, а именно: Леониду и Федору Филоненкам; Роману, Григорию, Ивану, Федору Ярошенкам; Ивану, Власию, Иоахиму, Якову Иваненкам — родным братьям; Антону Шогулу, Григорию Ширченку, Андрею Рузскому, Василию Кириченку, Федору Мирутенку, Павлу Раченку и прочим Чоповским, а также всем имеющим в Чоповичах оседлости, королевскою нашею властью повелеваем, дабы вы перед Любельским трибуналом [...] сами лично явились на предложение г.г. вотчиников и посессоров имения Мелень, в Киевском воеводстве в Житомирском уезде состоящего, и разных того села совладельцев: киевского подстолия Игнатия и мециславского скарбия Иосифа Чаплицов, овручского подстолия Вацлава Борейка; Николая и прочих Меленевских; овручского городничего Михайла Федковича, Анастасии из Мелень Ходаковской [...]. Коль скоро мы узнали, что вы, Г.г., не перестаете причинять прежние насилия и обиды, но напротив, сами, быв низкого происхождения, угнетения делаете не только предшественникам истцов, но и им самим, благородным Меленевским, без позва, каким-то исходатайствованным с Трибунала заочным решением пред всяким хвастаете, завладеть имением Мелени (грозитесь. — *Л.Д.*), как-то уже столь многими грунтами, лесами, островами с покосами неправильно завладели. Вас, Г.г., позывают прежде всего к выслушиванию посредством трибунальского суда не только поименованого его законного решения (1722 р. — *Л.Д.*), полученного без выдачи позва, неизвестно по какому регистру исходатайствованного, но и к выслушиванию кассации всех споровых и местных склок [...], которые какой-либо гродский суд учинил до этого, равно к вводу истцов (Меленевских. — *Л.Д.*) во владение их грунтами, островами и покосами, особенно островом Капунный, от столько лет насильно захваченным; и к возврату доходов, т.е. меду, сколько с тех островов Чоповские насобирали, и вознаграждения убытков на несколько тысяч истцам причиненным. Силою давних законных сроков, т.е. протестов, реляций о разных насилиях, жестокостях и убийствах некоторых предков Меленевских, учиненных вашими предшественниками Чоповскими, повелеваю к переслушиванию в трибунальском суде противозаконий Чоповских наследников. Повелеваю к уничтожению всяких решений, имеющих смысл закона, которые неправильно исходатайствовали оными восхваляться осмеливаетесь»⁵².

Чоповські, дізнавшись про звернення Меленевських до короля, негайно подали свій позов, який розглядався 9 жовтня 1731 р. у Київському

городському суді. Справа ходила по інстанціях, починаючи з 1709 р., два десятиліття. Незважаючи на наказ короля від 1731 р., розгляд її затягувався, навмисно гальмувався та блокувався. Тільки 1735 р. дійшла черга до «дела по арестовому за 1728 год регистру», в якому йшлося про вбивство кількох Меленевських. 12 серпня 1735 р. Люблінський трибунал поставив останню крапку в цій справі, щоб люди «с позваными законом истязанными (Чоповськими. — Л.Д.) как оштрафованными соприкосновения никакого не имели, в домах и имениях своих не держали, но как с изгнанниками, бандитами и законом истязанными обращались»⁵³. Роману Чоповському його бандитська поведінка коштувала кар'єри. Землі повернули Меленевським. Такий остаточний вердикт суду після майже 35-річної війни місцевого значення з образами, кривавими й навіть смертельними бійками. А все почалося з підроблених документів Чоповських про шляхетське походження та їхнього зазіхання на чужі землі.

Після поділів Польщі українські землі дісталися Росії та Австрії. Перехід Київщини з-під польської під московську владу спочатку мало що змінив в суспільно-економічному становищі заушан. Але згодом стара аристократія для зрівняння в правах із російським дворянством мала задокументувати своє право на привілеї, оскільки «дуже багато вскопило в той стан людей, котрі не мали належно удокументованого права»⁵⁴.

Довести своє дворянське походження було не просто забаганкою збіднілих шляхтичів, а жорстокою необхідністю. За рішенням Урядового Сенату, починаючи з 1 січня 1844 р., зауські шляхтичі в трирічний термін мали довести своє дворянство. Уже 17 березня 1847 р. послідував наказ про запис в однодворці тих осіб, які не змогли довести свої права чи пропустили визначений термін. Ці особи мали подати про себе «сказки» на звання громадян або однодворців до 1 червня 1848 р., а після цього строку з 1 червня 1848 р., у протилежному випадку вони мусили записуватися до державних селян. 17 липня 1857 р. Державна Рада Російської імперії затвердила новий 9-річний термін для запису до стану державного селянства тих осіб, котрих не затвердили в дворянстві, інакше вони вважалися бродягами⁵⁵.

Нові порядки вимагали негайної дії. Зауська шляхта довго розгойдувалася. Основна її маса, неписьменна та бідна, зі своїми старовинними звичаями й порядками, проживала в збіднілих родових селах. Але були серед них і ті, хто зміг накопичити достатньо коштів, щоб дати своїм дітям гарну освіту, а вже ті змогли пробитися до верхніх щаблів російської соціальної драбини. Одним із них був Федір Іванович Меленевський, прапраправнук Уласа Стретовича й Тетяни Чоповської.

1838 р. Федір вступив на юридичний факультет Університету св. Володимира, але 16 січня 1839 р. попросив видати йому документи, щоб

перевестися до Харківського університету⁵⁶. З 1848 р. він служив у Міністерстві внутрішніх справ у Петербурзі. Йому, як і іншим, теж треба було доводити своє дворянське походження. Завдяки Федору Івановичу, ми маємо копії привілеїв Меленевських 1570, 1576, 1589 рр.⁵⁷

Щоб довести своє дворянське походження, Прокопенки-Чоповські, набагато заможніші порівняно з іншими гілками Чоповських, найняли для ведення своїх справ повіреного, титулярного радника Желеховського, який 14 березня 1849 р. подав до Київського дворянського депутатського зібрання документи Чоповських. Ці документи повернулися до Києва із зауваженнями, що на протесті до Овруцького суду на дії Шумлянського від 23 грудня 1581 р. овруцький повітовий стряпчий написав: «Запись по случаю истребления актовых книг пожаром не может быть поверена». Також указали, що опис кордонів маєтку Чопів 1622 і 1749 рр. отримано з Овруцького суду, який 1828 р. був занесений до книги Радомисльського суду, «но в каком виде найдены высочайше учрежденной комиссией книги Овручского суда 1622 и 1749 г., в коих документ первоначально внесен, о том на выписи не внесено никакой надписи». На позові Київського головного кантурового суду від 26 жовтня 1696 р. до дворянина Шумлянського овруцький стряпчий зробив напис, що «книга тамошнего уездного суда, из коей выпись выдана, высочайше учрежденною комиссией не скреплена и шнуром не припечатана, без объяснения тому причин»⁵⁸.

У документах, поданих Прокопенками-Чоповськими 1854 р. на доказ володіння Чоповичами, був випис із духовного заповіту 1518 р. За ним Василь Гнатів Чоповський свій маєток розділив на три рівні частини з 10 селянами й 2 боярами в кожній і заповів трьом своїм синам — Василю, Івану та Макару. Виписом 1520 р. їх ввели у володіння Чоповичами. Також був поданий привілей короля Жигимонта Августа I, даний 20 червня 1570 р. Прокопу та Андрію Потаповим Чоповським. У ньому був прописаний привілей їхньому батьку Потапу Чоповському від 26 березня 1558 р. на землю Чоповську, яка закріплювалася за нащадками й була пожалувана ще князями литовськими предку Потапа Чоповського — Гнату Чопу.

Ось результат розгляду цієї справи Департаментом Герольдії: «Выписи духовного завещания 1518 г. и вводные акты 1520 г. не заверены по первоначальной их яви в 1520 г. в Овручском гродском суде, а в случае утраты актовых книг за тот год не представлена требуемая [...] запись, подлежащая удостоверению гражданским губернатором, ибо находящийся при деле отзыв от 17 июня 1850 г. [...] из книг Волынской губернии относится собственно к истреблению пожаром 12 июля 1634 г. не всех актовых книг Овручского гродского суда, а отдельно одной книги 1581 г.

В привилегии короля польского Сигизмунда Августа от 20 июня 1570 г. [...] связь родства между сими предками рода Чоповских и настоящими давателями не доказана [...] выписями королевских привилегий 18 марта 1683 и 14 февраля 1702 гг., вводним актом 5 декабря 1768 г. и решением Любельского государственного трибунала от 9 октября 1722 г.»⁵⁹.

Таким чином, Чоповські надали в Урядовий Сенат рішення Трибуналу від 9 жовтня 1722 р., а не кінцеве рішення 1735 р., за яким вони визнавалися самозванцями і яким попереднє рішення було анульовано.

Чоповські з різних гілок роду не відмовилися від бажання бути дворянами. І коли Прокопенки-Чоповські стали вихвалитися, що мають для затвердження їх у дворянстві всі потрібні документи, які нібито знаходяться у Волинській губернії, то Чоповські й гадки не мали, що незаможні їхні родичі звернуться до Урядового Сенату із заявою, де будуть стверджувати, що заповіти Прокопенків-Чоповських, які зберігаються у Волинській губернії, є фальшиві. Отримавши 1854 р. цю заяву, Сенат надіслав попередження до Волині з проханням розібратися. Звідти надійшла відповідь: «Прокопенко-Чоповские намерены выслать в дополнение по делу их в Волынское дворянское собрание два духовных завещания 14 июля 1624 г. и 28 января 1668 г., каковые они (інші гілки Чоповських. — Л.Д.) признают фальшивыми. При этом собрание присовокупляет, что Чоповские в собрание по сие время документы не представили»⁶⁰. На початку 1855 р. під тиском своїх заможних родичів Кононученки, Шаботенки, Філоненки, Мойсієнки, Дученки, Кириченки, Феценки, Яненки, Ширченки та Кузьменки Чоповські в заяві до Сенату «змінили свій протест проти достовірності документів» про дворянство Прокопенків-Чоповських⁶¹. 19 березня 1855 р. Київське депутатське зібрання знову направило до Департаменту Герольдії справу про дворянство Чоповських. На диво швидко, 18 травня 1855 р., Сенат справу Прокопенків-Чоповських повернув до Києва з рішенням: «истребовать из Волынского депутатского собрания, отосланное 14 апреля 1855 г. прошение лиц других отраслей фамилии Чоповских, и сообразив оное с делом и документами Прокопенко-Чоповских, постановив о правах сих последних на дворянское достоинство новое определение, не стесняясь прежними, и затем, чтобы ход дела поступил установленным порядком»⁶².

Може здивувати нехарактерна поблажливість, з якою розглядалася справа Прокопенків-Чоповських, якби не одна обставина. У Петербурзі на високій посаді служив уже згаданий Федір Стретович-Меленевський, рід якого був тісно пов'язаний з Прокопенками-Чоповськими. Він узяв цю справу під свій контроль. Віднині її не відправляли до Києва для уточнення документів, як справи інших дворян Київщини, а видавали на руки повіреному в Санкт-Петербурзі. Наступного разу справа розглядалася в

Сенаті 1857 р. і знову залишилася в Санкт-Петербурзі, бо в переліку документів на першій сторінці книги тільки проти єдиної справи Чоповських стоїть примітка: «остав[ить] в отд[елении] Герольдии»⁶³.

Федір Іванович був справжнім фахівцем. Він ще 1849 р. знайшов у «Метриці приєднаних провінцій» привілей Меленевських 1570 р. Але навіть він не зміг знайти в Литовській метриці ніяких привілеїв Чоповських. Допмагаючи їм, Федір Іванович відкинув усі спірні докази у справі. На розгляд Сенату 1858 р. Чоповські вже не подавали документи 1518, 1520 та 1526 рр.; не згадувалися привілеї 1558 й 1570 рр., начебто знищені козаками в Овручі 1634 р. Федір Іванович Меленевський склав новий перелік документів, достовірність яких не викликала жодного сумніву. Був представлений єдиний справжній документ — привілей Яна III 1683 р., та ще заповіт 1668 р., саме той, який родичі Прокопенків-Чоповських у своїй скарзі до Сенату назвали фальшивим. Дивно тільки те, що заповіт був надісланий не з архівів Волинської губернії, а Київським депутатським зібранням.

11 жовтня 1858 р. своїм наказом Сенат постановив: «Предку рода Чоповских Игнату Чопу королями Александром и Сигизмундом I пожалованы за военные заслуги Чоповские земли, каковые пожалованы с подтверждением дворянских прав и преимуществ по просьбам разных лиц рода Чоповских, и в 1683 г. подтвержденных королем Иоанном III; из показанных на родословной потомков Игната Чопа, Василий, сын Матвея, внук Стефана и правнук Давида по духовному завещанию 1668 г. наследственную свою часть села Чоповичи с крестьянами отказал в пожизненное владение жене своей, и по смерти ее назначил в потомственное владение сыну своему Прокопу, который в 1721 г., ручаясь за сыновей своих Александра, Ивана и Федора, продал означенное населенное имение в постороннее владение. В 1742 г. дочь Прокопа Марианна вотчинную свою часть в с. Чоповичи уступила своим братьям [...]. Принимая во внимание, что документы Прокопенко-Чоповских представлены в узаконенный срок в выписях, надлежащим порядком заверенных, что в действительности существования имения Чоповичи имеется в деле удостоверение начальника Киевской губернии и что никто из лиц сего рода по удостоверению местных Казенной палаты и уездного предводителя дворянства не состоит записанным в подушный оклад, не лишен прав дворянства силою закона, Правительствующий Сенат утвердил (32 особи. — Л.Д.) в потомственном дворянстве с внесением в шестую часть дворянской родословной книги»⁶⁴.

Прокопенки-Чоповські були вже дворянами, тому польське повстання 1863 р. не зачепило їх. Воно торкнулося тільки тих Чоповських, які, щоб не потрапити до подушного стану, доводили, що вони — дворяни⁶⁵.

Пізніше деякі з них офіційно подали документи на дворянство, але краще б вони цього не робили, бо тоді ніхто б не переглядав їхні документи. Нова постанова Сенату 1875 р. зруйнувала долі Павла та Федора Чоповських. У ній говорилося, що ці Кириченко й Мойсієнко Чоповські надали постанову Сенату від 17 вересня 1858 р., згідно з якою в дворянстві були затверджені нащадки Прокопа, Прокопенки-Чоповські, і в переліку осіб того роду Павло та Федір «утвержденными не значатся. В определении дворянского собрания не пояснено, на каких доказательствах основано заключение об утверждении этих Чоповских во дворянстве. В представленных по делу формулярах сказано, что они, происходя из граждан, поступили на государственную службу, первый в 1866 г., последний — в 1869 г., но почему они, как неутвержденные окончательно во дворянстве и записанные уже в подушное звание, не подчинились в точности правилам, установленным для доказывающих дворянство по происхождению от бывшей польской шляхты, по делу не объяснено». Сенат відмінив попереднє рішення Київського дворянського зібрання про їхнє дворянство, зламавши чоловікам долю⁶⁶.

За даними Л. Похилевича, усі інші Чоповські «причислились недавно к мещанскому сословию». Чоповичі «ныне управляются несколькими старшинами из среды своей избранными, которым поручают хранение и расходование общественных складок, а также хранение грамот, утвердивших предков их в преимуществах». Міщани Чоповські жили в Чоповичах, а також у Скуратові (70 хазяїв). Дворяни Прокопенки-Чоповські мешкали в Скуратові та Багриновичах, у Чоповичах їх не було⁶⁷.

¹ Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов ... (далі — АЮЗР). — К., 1888. — Ч. 2. — Т. 2. — С. 4.

² Там же. — К., 1886. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 120.

³ Державний архів Київської області (далі — Держархів Київської обл.), ф. 782, оп. 1, спр. 7452, арк. 237, 239.

⁴ АЮЗР. — К., 1886. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 120.

⁵ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1865. — Т. 2: 1599–1637. Приложение. — С. 494.

⁶ Там само. — С. 164.

⁷ *Похилевич Л.І.* Краєзнавчі праці. — Біла Церква, 2007. — С. 146.

⁸ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. — К., 1978 — Т. 1. — С. 12.

⁹ Руська (Волинська) Метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673. — К., 2002. — С. 220.

¹⁰ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7546, арк. 62.

¹¹ АЮЗР. — К., 1867. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 77.

- ¹² Там само. — К., 1886. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 395.
- ¹³ Там само. — С. 389, 391.
- ¹⁴ Там само. — К., 1905. — Ч. 7. — Т. 3. — С. XLVI.
- ¹⁵ *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 1995. — Т. 7. — С. 408.
- ¹⁶ *Левицький О.* На переломі / Серія «Історія України в прозових творах та документах». — К., 1994. — С. 198.
- ¹⁷ Руська (Волинська) Метрика. — С. 231.
- ¹⁸ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7452, арк. 8.
- ¹⁹ Там само, спр. 7453, арк. 41.
- ²⁰ АЮЗР. — К., 1904. — Ч. 1. — Т. 10. — С. 357, 359.
- ²¹ *Любовський М.* Очерк по истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно. — М., 1915. — С. 23.
- ²² АЮЗР. — К., 1863. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 176–177.
- ²³ Там само. — С. 175.
- ²⁴ Там само. — С. 113.
- ²⁵ *Похилевич Л.І.* Вказ. пр. — С. 146.
- ²⁶ Каталог колекції документів археографічної комісії. 1369–1899. — К., 1971. — С. 99.
- ²⁷ *Голубець М.* Велика історія України. — К., 1993. — Т. 1. — С. 32.
- ²⁸ *Похилевич Л.І.* Сказания о населенных местностях Киевской губернии. — К., 1864. — С. 34.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ АЮЗР. — К., 1863. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 10.
- ³¹ *Теодорович Н.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. — Почаев, 1888. — С. 302.
- ³² Опись актов книги Киевского центрального архива. — К., 1876. — Вип. 16–21. — С. 15.
- ³³ АЮЗР. — К., 1886. — Ч. 7. — Т. 1. — С. 504.
- ³⁴ Там само. — С. 496.
- ³⁵ Там само. — К., 1863. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 181–184.
- ³⁶ Каталог колекції документів археографічної комісії. 1369–1899. — С. 39.
- ³⁷ *Похилевич Л.І.* Краснзавчї праці. — С. 146.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ АЮЗР. — К., 1867. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 77.
- ⁴⁰ *Похилевич Л.І.* Краснзавчї праці. — Карта Радомысльского уезда.
- ⁴¹ АЮЗР. — К., 1868. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 35–38.
- ⁴² Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7546, арк. 50.
- ⁴³ АЮЗР. — К., 1867. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 243–244.
- ⁴⁴ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7453, арк. 303.
- ⁴⁵ АЮЗР. — К., 1868. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 594.
- ⁴⁶ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7546, арк. 48–52.
- ⁴⁷ АЮЗР. — К., 1868. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 541–542.
- ⁴⁸ Держархів Київської обл., ф. 782, оп. 1, спр. 7451, арк. 152.
- ⁴⁹ Там само, спр. 7546, арк. 50.
- ⁵⁰ Там само, спр. 7452, арк. 5.
- ⁵¹ Там само, спр. 7451, арк. 153.
- ⁵² Там само, арк. 50.
- ⁵³ Там само, спр. 7546, арк. 48–52.
- ⁵⁴ АЮЗР. — К., 1868. — Ч. 3. — Т. 2. — С. 222.

- ⁵⁵ Держархів Київської обл., ф. 1, оп. 295, спр. 57938, арк. 218 зв.
- ⁵⁶ Там само, ф. 782, оп. 1, спр. 7546, арк. 226.
- ⁵⁷ Там само, спр. 7452, арк. 322, 324, 327.
- ⁵⁸ Там само, оп. 2, спр. 22, арк. 95.
- ⁵⁹ Там само, спр. 26, арк. 228–230.
- ⁶⁰ Там само, спр. 27, арк. 511.
- ⁶¹ Там само, арк. 447.
- ⁶² Там само, арк. 511.
- ⁶³ Там само, спр. 30, арк. 1.
- ⁶⁴ Там само, арк. 323.
- ⁶⁵ Там само, ф. 1, оп. 2959, спр. 57938, арк. 1.
- ⁶⁶ Там само, ф. 782, оп. 2, спр. 37, арк. 37.
- ⁶⁷ *Похилевич Л.І.* Кращі праці. — С. 145, 150.